

A Délvidék huszonhárom éve

Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941. Budapest, Püski Kiadó 1995. 499 p.

Aranyműves Csuka Jánossal igencsak mostohán bánt az utókor emlékezete. Nemcsak műveiről és szociográfia-írói tevékenységéről igyekezett megfeledkezni, de olyan esetekben is, amikor neve és személye megkerülhetetlennek tűnt, a homályos minősítés és a ködösítés lett osztályrésze. A Magyar Irodalmi Lexikon mindössze három mondatot szentelt neki, s érdemben a Magyar Életrajzi Lexikon sem mond róla többet. Mindkét esetben legfontosabb érdemének *A bánáti magyarság szórványélete* című 1944-ben Szegeden megjelent művét tekintik, valamint hogy „főmunkatársa volt Városi és vármegyei szociográfiák című sorozat Magyar városok című kötetének”. A vele szembeni tartózkodó magatartás okát minden bizonnyal a Magyar Életrajzi Lexikon azon mondatában kell keresni, amely így hangzik: „1942-ben szerkesztette a hivatalos magyar kultúrpolitikát képviselő *Délvidéki Magyarság* című lapot.” Azt pedig, hogy az 1941-ben Budapesten megjelent *A visszatért Délvidék* című, „az átalakulás és az újraépítő munka lázában összeállított kötet”-ben megjelent Szabadkáról írt tanulmánya a legszínvonalasabb mű, amely századunkban a városról született, fél évszázadon át szinte kötelező volt nem tudomásul venni.

Csuka János személyével kapcsolatban Csáky S. Piroska *Vajdasági magyar könyvek 1918-1941* című monográfiájában csupa feltételezéseket fogalmaz meg: „Csuka János *Kisebbségi sorsban* című kétrészes műve tanulmányokat, kritikákat, elbeszéléseket és novellákat tartalmaz - válogatást addigi írásaiból. Év nélkül adták ki, 1941-ben készülhetett. Az alcím nem segít a dátum meghatározásában: a délvidéki magyarság húsz éve - eszerint 1919-1939 lenne az évhatár, a kötet viszont tartalmaz tanulmányokat 1941-ből is. A könyvön még Subotica helymegjelölés van Szabadka helyett...” - olvasható a szerzőről.

A Kalangya című folyóirat szociográfiai szándékát és falukutatói mozgalmának eredményeit méltatva Utsai Csaba Csuka Jánosról kénytelen megállapítani, ha nem is olvasmányos, de tagadhatatlanul tanulságos beszámolókat kerekít, majd hozzáteszi: „...példás pedantériával és okadatolással húzza meg tanulmányai fő gondolati vonalát, végső fokon azonban ő sem tud kitárni a kalangyás bűvkörből.” S hogy a továbbiakban kétség se férjen ahhoz, mire gondolt a szerző, megállapítja: „Ez talán tanulságlevonásából tűnik ki legmeggyőzőbben.” Való igaz, 1984-ben a hivatalos „jugoszláviai magyar” irodalompolitika официális nézeteivel szögesen ellentétes Csuka János meggyőződése, miszerint: „A magyar nemzet igazi fenntartó rétege a falusi lakosság (...) Éppen ezért nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy minden tehetősebb gazdánknak *erkölcsi* kötelessége a falusi magyar mezőgazdasági munkásság helyzetének javítása, mert népünk fenntartását s erősítését csak úgy biztosíthatjuk. Ebben másra nem számíthatunk, csak önmagunkra.” E sorok nemcsak politikai felismerést tartalmaznak, de mélységes-mély társadalom-ismeretről is tanúskodnak.

Az ismeretlenségből lépett tehát az olvasóközönség elé Csuka János, amikor a Püski Kiadó megjelentette eddig kéziratban lappangó művét. *A Művet*, amely mind ez ideig hiányzott századunk magyar történetírásából. Egészen sajátos a kézirat keletkezésének története. Csuka János 1943-ban elhagyta Szabadkát, és Budapestre költözött, ahol az *Esti Magyarország* szerkesztőségében folytatta újságírói tevékenységét. Valószínűleg ekkor kezdte írni *A délvidéki magyarság története 1918–1941* című művét. Az oknyomozó történetíró nehézségeiről maga számol be könyve bevezetőjében: „Adat a felszabadulás pillanatában sehol egybegyűjtve nem volt. A legfontosabb mozgalmakra, a hajdani, 1929-ben betiltott Magyar Párt cselekvéseire vonatkozó adatok vagy eltűntek, vagy szétszóródtak. (...) Még teljes újsággyűjtemények sem állottak e munka kezdetekor rendelkezésre.” Hatalmas energiát kellett tehát fordítania a dokumentumok összegyűjtésére is, főleg ha tudjuk, hányféle megpróbáltatásnak és zaklatásnak voltak kitéve a jelzett időszakban a délvidéki magyar

hivatalok, hogy irataikat, teljes irattárukat az egymást követő betiltások és házkutatások során rendre elkobozták. Csuka János mégis megírta művét, melyről Matuska Márton megállapította: „... nem akadt még ezen a tájon sem történész, sem író, sem újságíró, aki pontosabb képet festett volna a két háború közötti délvidéki politikai életről”.

Nem kevésbé érdekes a kézirat sorsa sem. Hogy hányatott körülmények között született, az kiderül abból is, hogy legalább hatféle írógéppel gépelték. Hozzá tartozói kései vallomásaiból kiderül, maguk sem tudtak az újságíró történetírói szándékáról. A szerző minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy az 1945-öt követő esztendőök politikai valósága nem kedvez az ilyen történeti munkák megjelentetésének. Csuka János 1969. január elsején, hatvankilenc éves korában halt meg, s a család kéziratait, feljegyzéseit érintetlenül hagyta. Bárkányi Zoltánné Csuka Márta 1995 júliusában elmondott s az újvidéki *Naplóban* közzétett visszaemlékezéséből kiderül, a kéziraatra véletlenül bukkantak rá 1989-ben.

„A felszabadult Délvidék magyar küzdelmeinek történetét adják az itt következő sorok. Amennyire emberileg lehetséges, történetírásnak hűvös módszeréhez igazodik minden megállapítás és arra törekszik minden betű, hogy igazságot szolgáltatson a Délvidéknek, a magyar ügynek és mindazoknak a népeknek, amelyek hosszú századokon át békés egyetértésben tudtak e földön élni és amelyeket egy végzetes történelmi igazságtalanság döntött az elmúlt huszonhárom esztendő káoszába” - írta a szerző az 1941-ben készült kötete bevezetőjében. Hogy már a kezdő sorokból is felfokozott lelkesedés olvasható ki, annak okára maga a könyv a magyarázat. A számvetés valóban tényszerű, következtetéseiben higgadtan mérlegelő - nemegyszer visszafogott, s ez nagyfokú felelősségtudatról tanúskodik -, társadalomrajza széles körű, ami viszont már az események közvetlen résztvevőjének tanúságtételére utal. Hogy Csuka János közel negyed évszázadnyi káosznak minősíti a kort, arra személyes társadalmi és politikai tapasztalatai jogosítják fel. Munkája, újságírói és közírói tevékenysége azoknak a táborába sodorta, akik erejükön felüli feladatokat vállaltak a teljesen váratlanul kisebbségbe került félmilliónyi magyarság azonosságtudatának megőrzéséért, az önszerveződéséért, a társadalmi és politikai intézményrendszere kiépítéséért, a nemzeti hagyományainak megőrzéséért, anyanyelvi kultúrájának ápolásáért folytatott mindenkor reménytelennek tűnő, végső összegezésében mégis sikeres küzdelemben. Tanúja volt az 1918-1920-as eseményeket követő lassú ocsúdásnak, részese volt annak az ideiglenesség-érzésnek, mely évekig hatott bénítóan a délvidéki magyarságra, megakadályozva a közösséget a legegyszerűbb önvédelmi reflexek érvényre juttatásában is, tanúja volt annak, amikor a legelszántabbak felismerték, hogy határozottan kell fellépni a közösségi érdekérvényesítés terén, különben valóban elvész, felmorzsolódik a magyarság, s a vesztes pozíciójából láttak neki politikai szervezetük, az Országos Magyar Párt létrehozásához. Tanúja és részese volt a velük szemben fellépő szerb hatalom brutalitásának, a jogsértéseknek s a politikai engedményeknek, amelyeket a mindenkori pártérdekek határoztak meg. S mindent összevetve, tanúja és részese volt a túlélési stratégia apró-piciny és mindent átfogó, nagy eredményeinek. „Egészen különös helyzetet teremtett a Délvidéken az évszázados szimbiózis- írja a szerző ugyancsak a könyve bevezetőjében -, amely természetszerűen hatással volt a Délvidéken együtt élő minden népre, magyarra, szerbre, németre, bunyevácra, mindenkire. Volt görögkeleti vallású szerb család, amelyek magyar érzésűek voltak. Nagy számmal voltak olyan németek, akik magyaroknak vallották magukat, a bunyevátságban volt egy egész réteg, amely végig kitartott a magyarság mellett és voltak magyarok, akik már a megszállás előtti együttélésben eltávolodtak a magyarságtól és akadtak olyan magyarok is, akik a megszállás alatt lassan megbarátkoztak a meghódolás gondolatával. Volt erőszak és volt lassan őrlő befolyásolás.” Ez az a társadalmi valóság, amelynek történetéről, végső soron az egészszé szerveződött történelméről ad képet Csuka János. Felismeri: „Elhibázott volna olyan kisebbségi történetet adni, amely e kérdéseknek túlságosan

nagy jelentőséget tulajdonítana, de történelemhamisítás volna az is, ha teljesen mellőznék ezeket az észrevételeket.”

A Délvidék a régi Magyarország életében a kánaáni bőség megtestesítője volt, az operett-szerű élet nagy-nagy színpada, a mikszáthi regényvilág dzsentrí-bohózatának talaja. Nem csoda, hogy elevenen élt a felfogás: aki bácskai, az nábob! A télszín azonban hatalmas békétlenséget, elfojtott indulatok kitörésének veszélyét takarta - egészen az első világháborúig és az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásáig. S aminek 1848-49-ben sikerült elejét venni, az fokozottan súlyos következményeivel együtt 1918-ban bekövetkezett. Csuka János tömör megfogalmazása szerint: „Az a magyar egység, amely Erdélyben, vagy a Felvidéken természetszerű volt, a Délvidéken soha nem alakulhatott ki. A felsőbácskai, vagy tiszavidéki magyarság gazdasági szerkezete és műveltségi színvonala lényegesen különbözött a baranyavidéki vagy muraközi magyarságétól. Csekély volt a magyar intelligencia száma. Az alföldi magyar falusi nép a múlt század végén, e század elején kevés embert adott a magyar középosztálynak, a magyar államhatalom keveset törődött a Délvidék magyar vezetőrétegeinek erősítésével és 1918 után a hivatalnokok, tanítók és szabadfoglalkozásúak nagy része önként vagy kényszerítve elhagyta a Délvidéket. A kisebbség sorsára jutott délvidéki magyarság kezdetben alig rendelkezett politikailag iskolázott vezetőréteggel.” Mégis, azok az emberek láttak hozzá a magyarság politikai megszervezéséhez, akik a régi Magyarországon is politikai és közéleti szerepet vállaltak: dr. Várady Imre, a nagybecskereki „rég Magyar úri familia” leszármazottja, volt magyar országgyűlési képviselő, dr. Janiga János Szabadkáról, szintén volt országgyűlési képviselő, dr. Pleszkovits Lukács, Szabadka utolsó magyar főispánja, Prokopy Imre, Bácsbodrog vármegye utolsó magyar főispánja és Bíró Károly, Szabadka utolsó magyar polgármestere. De mivel az újonnan létrehozott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság hatalmi szervei felfokozott éberséggel ügyeltek minden nem szerb, következésképpen „irredenta” szervezkedésre, szükség volt az olyan, politikai múlttal nem rendelkező értelmiségiek felsorakoztatására is, mint amilyen dr. Sántha György szabadkai sebészorvos, aki idővel kulcsszerepet játszott az Országos Magyar Párt létrehozásában és rövid működésében, Gráber László, pancsovai ügyvéd, Törley Bálint, szabadkai földbirtokos, dr. Mara Jenő, nagybecskereki újságíró, a *Torontál* című lap szerkesztője vagy Szántó Róbert, evangélikus lelkész, a Magyar Párt lapjának, a *Hírlap-nak* főszerkesztője. Ők voltak azok, akik élére álltak annak az önvédelmi küzdelemnek, amelynek során jogi és politikai érveket kellett szembeállítani a Nikola Pasic, Stevan Rajic, Antun Korosec és Svetozar Pribicevic vezetete erőszakos délszláv államteremtő törekvésekkel.

Erőszakosak voltak ezek a törekvések egyfelől azért, mert a bizantinus örökségekre épülő szláv hegemonia politikai gyakorlatából eredően nemzeti-faji önmegvalósítását csak a másság felszámolásával, az idegen kultúrák megsemmisítésével vélte megteremteni, másfelől pedig azért, mert a nagyszerb centralista törekvések, valamint a horvát és a szlovén regionalizmus és önrendelkezési igény az első pillanattól feloldhatatlan ellentétek forrásának bizonyult, s az eltérő érdekek nyomán támadt hatalmi harc - mely az 1929-es királyi diktatúrához vezetett - az országban élő kisebbségi nemzeti közösségek sorsát is megnehezítette. A délvidéki magyarságot 1918-ban akkor súlyos jogsértések érték, amikor a terület még „csak” katonai megszállás alatt volt, jogi szempontból még Magyarország szerves része volt. Államellenes szervezkedés vádjával súlyos börtönbüntetésre ítélték köztekintélynek örvendő személyeket, megkezdődött a föld- és vagyonkiszajátítás, a hivatalnoki és a közalkalmazotti réteg elbocsátása, a nyugdíjak megvonása, s a pénz méltánytalan 4:1 arányú beváltása. A trianoni békeszerződés aláírását követően 1920. november 28-án Belgrádban összeült az alkotmányozó nemzetgyűlés, 1921. június 28-án Nikola Pašić szerb vezetőnek azonban már csak úgy sikerült szentesíteni az úgynevezett vidovdáni alkotmányt, hogy a horvát és a szlovén képviselőkkel szemben megvásárolta a muzulmán bégek szavazatát. Az alkotmány - írja Csuka János - „megszüntette a horvát szabort, a szlovének tartománygyűlését, az újvidéki

nemzeti tanácsot, a különböző szláv törzsek történeti tradícióival nem törődött, a szerb felsőbbiséget tételesen biztosította és egy szóval sem emlékezett meg a nemzetiségi kisebbségekről”. Pedig az 1921-es hivatalos népszámlálás szerint is a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban az összlakosság száma 11 984 911 fő volt, ebből 632 735 macedón, 467 658 magyar, 505 790 német, 439 657 albán, 231 068 román, 150 322 török, 12 553 olasz, 40 000 zsidó, valamint 246 357 egyéb nemzetiségű lakos volt. E jelentős számú kisebbségi közösségek az ország 1941-ben történt széthullásáig mindvégig alárendelt szerepet játszottak, a vagyoni kisajátítást követően politikai szerephez csak akkor juthattak, ha a délszláv politikai pártoknak a hatalomért vívott harcuk során tömeges támogatásra, potenciális szavazóbázisra volt szükségük. S mivel a királyság belső rendjére a folyamatos instabilitás volt a jellemző, egészen 1929-ig, a diktatúra bevezetéséig a permanens kormányválságból eredően napirenden voltak a rendkívüli választások.

Az Országos Magyar Párt 1922. szeptember 17-én Zentán tartotta alakuló közgyűlését. Ekkor választották meg a jugoszláviai magyarság „első tisztikarát” is: A Magyar Párt elnöke dr. Sántha György, társelnöke dr. Várady Imre, dr. Gráber László, Falcione Árpád, dr. Sóti Ádám, ügyvezető elnöke dr. Nagy Ödön, főtitkára pedig dr. Ruby Gyula, dr. Csettle János, dr. Mara Jenő lett. Tizenhat pontba foglalt programjában a párt feladatául a jugoszláviai magyarság érdekképviseletét, valamint a nemzetgyűlési képviselői jogok megszerzését tűzte ki. Már a kezdeteknél világos volt a vezetőség számára, hogy nehéz, szinte reménytelen feladatra vállalkoztak. A gyanú beigazolódtott: az 1923. március 18-án megtartott választásokon a Magyar Párt nem indulhatott. Hatalmas szerb nyomás nehezedett a pártvezetésre, Belgrád ugyanis nyíltan megmondta, csak akkor veszik fel a magyar választókat a választói névjegyzékbe, ha a Magyar Párt nem állít önálló jelölteket, a magyarok pedig szavazataikkal a Szerb Radikális Párt jelöltjeit támogatják. Ellenszolgáltatásként a radikálisok vállalták volna a magyarokat ért sérelmek jogorvoslását. A Magyar Párt nem kötött alkut, s így továbbra sem szólhatott bele a sorsát érintő politikai döntésekbe. Mi több, 1924 januárjában belügyminisztériumi rendelettel a Magyar Párt működését be is tiltották - bár nem oszlatták fel. Ezzel egy időben radikális nyomásra megkezdődött a Magyar Radikális Klub megszervezése is, aminek egyedüli célja a magyarság megosztása volt. Nem járt nagyobb sikerrel a magyarság az 1925. február 8-i választásokon sem, áttörést csak az 1927. január 23-i tartományi választások hoztak. Ezt megelőzően a Magyar Párt mégis választási egyezményt kötött a szerb radikálisokkal, aminek az eredményeként tizenkét mandátumhoz jutottak a két tartományi - zombori és belgrádi - gyűlésben. A taktika bevált, hiszen az 1927. szeptember 12-én megtartott nemzetgyűlési választásokon dr. Várady Imre és dr. Streliczky Dénes országos mandátumhoz jutott. November 8-án a helyhatósági választások a magyarság számára teljes sikert hoztak, s megalakultak a magyar önkormányzatok. Az egyre elkeseredettebb belpolitikai viszálykodások azonban nem tették lehetővé az érdemi munkát. 1928. június 20-án a belgrádi nemzetgyűlésben Puniša Racić radikális képviselő lelőtte Stevan Radićot, a Horvát Köztársasági Parasztpárt elnökét, valamint annak fivérét és egy horvát képviselőt. A délszláv államban ezzel elszabadult a pokol, s a merényletek, a véres utcai összetűzések, a rendőri terror végül oda vezetett, hogy Sándor király 1929. január 6-án hatályon kívül helyezte a vidovdáni alkotmányt, betiltotta a pártok működését, és bevezette a királyi diktatúrát.

1929. január 18-án „a faji pártok vagyis néptörzset képviselő pártok”, így a Magyar Párt is megszűnt. „...Irattárát átadták a rendőrségnek. Valamennyi magyarpárti szervezet működése természetesen megszűnt és nemcsak a parlamentet küldték széjjel, hanem a tartománygyűléseket is feloszlatták, sőt a községi képviselőtestületeket is, miután ezek megalakulása még a parlamentarizmus alapján történt és tagjaik a feloszlott pártok képviselői voltak.” A legsötétebb diktatúra évei következtek: a magyar művelődési egyesületek legtöbbször bezárták, betiltották a magyar középiskolákat, és szigorúan korlátozták

az általános iskolák működését, a magyar pedagógusokat Dél-Szerbiába helyezték, korlátozták a sajtószabadságot, diszkriminatív adópolitikát alkalmaztak, mindennapivá váltak az elbocsátások, miközben „agrárreform” címén folyt a magyar tulajdonban lévő földek kisajátítása, s a kolonizációs igények kielégítése. Hazaárulási pereket konstruáltak, miközben folyamatosan kellett a királyt a magyarság lojalitásáról biztosítani. Közben 1933-ban horvát terroristák Marseilles-ben merényletet követtek el Sándor király ellen, ami az országon belüli terror újabb hullámát idézte elő. Enyhülésre csak a harmincas évek második felében került sor, elsősorban az európai hatalmi viszonyok átrendeződésének hatására. 1939. január 21-én dr. Várady Imrét újból kinevezték a jugoszláv szenátus tagjává, az ország politikai élete azonban ekkor már kényszerpályán mozgott.

Csuka János *A délvidéki magyarság története 1918-1941* című könyvében tulajdonképpen az Országos Magyar Párt megalakulásának, rövid működésének, betiltásának, s a betiltását követő több mint egy évtizedes formális, jobbára csak a jogsértéseket nyilvántartó és a művelődési élet megszervezésére korlátozódó tevékenységének a pontos és részletes leírására vállalkozott. S mert ezzel együtt járt a szerbhorvát-szlovén államalakulat történetének megrajzolása, a politikai pártharcok bemutatása, s a társadalmi valóság feltárása is, műve monografikus jelleget ölt. Bemutatja és megírja mindazt, amit 1918 és 1941 között nem lehetett leírni és bemutatni, s amiről ennek következtében könyve megjelenéséig sem történetírásunk, sem a történelmi emlékezet nem tudott.

A délvidéki magyarság több mint két évtizedes kisebbségi sorsának bemutatásakor Csuka János számára két szempont volt az irányadó. Hivatkozási alap volt számára egyfelől mindannak ismerete, amit a szerbek és a horvátok (bunjevácok) a Szent István-i Magyarországon nemzeti kisebbségként magukénak vallhattak a politikai és a kulturális jogok terén, mint ahogyan összehasonlítási alapul szolgált számára az is, amit a délszláv államban az irredentizmus vádjával nem illethető német kisebbség kapott. Mindamellet a szerző részletesen kitér a délvidéki magyar közösségbe asszimilálódott zsidóság szerepére is. Szándékára maradéktalanul érvényes az, amit a szabadkai Minerva kiadásában megjelent *Kisebbségi sorsban* című kétkötetes műve kapcsán papírra vetett: „Nemcsak az átlagolvasó, de politikai vezérkarunk egyik-másik kitűnősége sem értette eleinte miről van szó. Szinte a szájukba kellett rágni: íme, mire tanít a szerb, német, román kisebbség múltja. Az írárok alkalmat adtak némi összehasonlításra is. Arra, hogy mindenki ráeszméljen: a szerbség kisebbségi helyzetében mivel rendelkezett, ezzel szemben milyen a jugoszláviai magyar kisebbség elhelyezkedése s néha a nyers, rideg számok, szolgál fordítások reflektorszerűen rávilágítottak a legsürgősebb teendőkre és hiányosságokra.” S hogy most, 1995-ben végre fél évszázad után megjelenhetett Csuka János fő műve, nemcsak egy közírói életmű teljeseedett ki, de a kisebbségi magyarság önmagáról történő gondolkodásában is mellőzhetetlenül fontos támaszára lelt.

Mák Ferenc